

Priobčujem letos na Gorenjskem ugotovljene rudarske znake s slikami in opisi, katerih trije in sicer št. 10, 14 in 18 so bili objavljeni že v 1. številki Kronike. Tu so dodani informativno še znaki št. 19, 20 in 21 od drugod ter št. 22 kot nerudarski iz Kamne gorice. Na strani 371 ima Müllner (Geschichte des Eisens) risbo razpadle fasade Stare fužine iz 1895. Nad portalom je bil narisani znak s kladivom in klinom. Sliko rudosledne table iz Železnikov iz 1885 z rudarskim znakom so prinesli Loški razgledi 1960, tablo hrani Loški muzej. Rudarski znak v zidnem ometu je bilo videti na hiši, ki je bila nekdy last Matije Škriba, »vogomoštra« Spodnje

fužine v Kropi, ki je podrta zaradi razširitve ceste v Kotel. Dobro oko opazi nekaj rudarskemu znaku podobnega v železniških voznih redih za vlake ob delavnikih.

OPOMBE

Viri in slovstvo: Wort und Werkzeug in den Predigten des Johann Mathesius, Deutsches Museum, 1932. — Heimatmuseum, Eisenerz, 1948. — Vordernberg und seine technischen Merkmale, Leobener Grüne Heft 37.

Risbe v tej in prejšnji številki Kronike so delo Boštjana Gašpersiča, risbe iz Železnikov pa delo Jelke Žumrove.

VIŠJE ŠOLE NA SLOVENSKEM OZEMLJU V XVII. IN XVIII. STOLETJU

BRANKO REISP

I.

Prve srednjeveške univerze niso državne institucije in nimajo nacionalnega značaja; veljajo za organe katoliške svetovne cerkve in so principialno nadnacionalne kakor cerkev sama. Na zunaj se to izraža tako, da je latinščina še globoko v XVIII. stoletju edini učni in občevalni jezik. Namen univerze ni samo gojitev znanosti, temveč tudi nadzor duhovnega življenja. Pripadniki univerze brez razlike stopnje in položaja, učitelji in učenci, predstavljajo na zunaj skupnost, »Universitas magistrorum et scholarium«. Pod privilegiji in sodstvom univerze stoje tudi tako imenovani »akademski meščani«, apotekarji, knjigotrci pa tudi rokodelci in služabniki, ki so v kakršnikoli zvezi z univerzo.

Študije začenjajo z 2-letnim artističnim pripravljalnim kurzom. Prvotno je bil namenjen ta kurz tako imenovanim »septem artibus«, in sicer trem, ki omogočajo človeku, da se pravilno, lepo in jasno izraža (gramatika, retorika, dialektika) in štirim, ki mu omogočajo dojeti harmonijo sveta (aritmetika, geometrija, astronomija, muzika). Ta nižja fakulteta, ki se imenuje od XVII. stoletja naprej tudi filozofska fakulteta, je prvotno povsod začetnica višjega študija. Obiskovati so jo morali vsi, ki so hoteli prestopiti na višje fakultete: pravo, teologijo in medicino, na katerih pa je trajal študij pet ali več let. Na srednjeveških univerzah so bile tri akademske stopnje:

1. bakalaver je starejši študent, ki pomaga učitelju in kolegom,

2. licenciat lahko že uči, vendar pod nadzorstvom magistra,

3. magister, ali od XV. stoletja pogosto imenovan doktor, ima sposobnost in celo dolžnost poučevati.

Ogromna je razlika med srednjeveškim in današnjim znanstvom. Sholastika je posredovala le malo spoznanj, toda glavni namen ji je bila šola duha in spomina, zato se omeji na posamezna dela, ki jih vedno znova komentira. Seznama predavanj ni bilo, vse je bilo improvizirano. Študentje in tudi doktorji so radi potovali. Često se je zgodilo, da je prišel na univerzo nadpovprečen učitelj, pa tam ni ostal dolgo in njegova stroka je ostala nezasedena. Začetniku je bilo treba posredovati, kako se da znanje logično razdeliti in kaj sodijo o tem avtoritete. Globlja spoznanja doseči in posredovati jih, je bila stvar posameznikov. Tudi srednji vek je poznal prirodne in eksperimentalne vede, vendar le-te po tedanjem mnenju niso imele mesta na univerzi.

V poznem srednjem veku je za deželne gospode ustanovitev univerze problem osebne in dinastične slave, zasledujejo pa tudi že praktične namene, ker zahtevajo začetki državne uprave juriste, izobražene v smislu politike deželnega gospoda. Rezultat takih prizadevanj je dunajska univerza, ki jo je ustanovil leta 1365 vojvoda Rudolf IV. Univerza je preživljala težke krize še več stoletij po ustanovitvi predvsem zaradi slabih finančnih pogojev, pozneje v času turškega nadiranja v Srednjo Evropo pa tudi zaradi nemirnega in neugodnega političnega položaja v tem delu sveta. Zlasti težko so priza-

deli univerzo reformacijski boji. Leta 1591, po ustanovitvi jezuitskega kolegija, pa ji začno konkurirati tudi jezuiti. Tak položaj je rodil številne spore, zmagajo pa jezuiti, ki dobe leta 1623 univerzo skoraj popolnoma v svoje roke, zlasti pa še teološko in filozofsko fakulteto. Ti dve fakulteti pod jezuitskim vodstvom odslej dobro uspevata, medicinska in juridična pa skoraj propadeta. Neugodne razmere na dunajski univerzi so karakteristične, ker kažejo kulturno zaostalost na periferiji zahoda.

Splošni razvoj univerz v XVI. in XVII. stoletju je v znamenju cerkvenega razkola. Univerze izgubljajo stari univerzalistični in internacionalistični značaj. Prevlada teritorialni princip; vsaka večja pokrajina in mesto stremita za tem, da bi na svoji univerzi vzgojila duhovne in svetne uradnike. Zato nastane mnogo novih katoliških in protestantskih univerz in tudi novih »akademskih gimnazij«. Univerzitetna ustava se nekoliko spremeni, ohranjene pa so štiri fakultete z rektorji in dekani. Ohranjena je artistska oziroma filozofska fakulteta kot splošnoznanstveni učni zavod, nad katerim so tri druge strokovne fakultete. Ta nova fakulteta pa se od stare artistske, ki je bila izpolnjena v glavnem s študijem Aristotela, razlikuje po tem, da goji humanistični študij, kateremu se priključi še zgodovina, pa tudi prirodne vede pridobe na pomenu, čeprav se primerno razvijajo šele v XVIII. stoletju. Zaradi novih pogojev in zahtev časa se zelo razvijeta teološka in pravna fakulteta, medtem ko je medicinska še nepomembna.

Šolska reforma v katoliških pokrajinah se razlikuje od reforme v protestantskih deželah. Tu se ustanavljajo knežje šole. V katoliških deželah pa se ne ustanavljajo državne šole niti neposredno cerkvene, temveč šole nekakšne internacionalne družbe, to je jezuitskega reda. Jezuitski cilji: obnova cerkve, podrejanje sveta papeževi oblasti, zlasti pa spreobračanje odpadnikov, bi se dosegli le, če se posreči vzgojiti izobraženo, moralno in disciplinirano duhovščino. To je mogoče doseči le s šolo. Zato je imel red že okoli leta 1600 v svojih rokah večji del katoliškega šolstva, v Nemčiji predvsem v deželah Habsburžanov, Wittelsbachovcev ter ob Renu in Maini. Kolegije so ustanavljali in vzdrževali svetni in duhovni knezi, nekatere pa mesta in privatniki. Jezuiti prevzamejo fundacijo in nadzorstvo nad poukom brez vsake omejitve in vpliva. Patroni nimajo pravice vmešavati se v delo ustanove. Zato je jezuitsko šolstvo v organizacijskem pogledu res izredno.

Vse jezuitske šole so bile bolj ali manj enako organizirane. Dokončni šolski red je

izšel po skrbnih in dolgotrajnih predelavah leta 1599 pod naslovom: Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu; izdal pa ga je peti redovni general Claudius Aquaviva in je ostal temelj jezuitskemu šolstvu do razpusta reda leta 1773. Šolski red v podrobnostih so določala tako imenovana Consuetudinaria, ki so urejala običaje v posameznih provincah. Za avstrijsko provinco so bila izdana leta 1640.

V filozofskih tečajih jezuitskih kolegijev so poučevali logiko (dialektiko), matematiko, fiziko, metafiziko, etiko in kazuistiko, to je del morale, ki se ukvarja z načeli, po katerih se rešujejo težji primeri vesti. Predavanja so trajala dopoldne in popoldne po eno uro, po predavanju pa so študentje eno uro snov ponavljali. Dopoldne je bila tudi maša. V soboto je bila javna disputacija, ko so študentje zagovarjali to ali ono tezo. Mesečna disputacija je trajala ves dan ob navzočnosti vsaj treh profesorjev in njihovih slušateljev. Obnavna filozofije je bila sholastična, izgubljala se je v vedno večjih špekulacijah, pri tem pa je izpuščala potrebne in praktične stvari. Mnogo so razpravljali o tem, koliko časa naj tak filozofski kurz traja. Splošna težnja jezuitov je bila, naj bi trajal tri leta. Ponekod so se vdali prizadevanju oblasti in želji študentov, da bi prišli čimprej do svojega strokovnega študija, to je medicine in prava, in so zato uvedli dvoletni kurz. Na teološki fakulteti je trajal študij štiri leta. Poučevali so sv. pismo stare in nove zaveze, sholastično teologijo, cerkveno zgodovino, grščino in hebrejščino.

Jezuitsko gimnazijo v Gradcu so leta 1585 povzdignili v teološko in filozofsko fakulteto. Od drugih kolegijev v avstrijski redovni provinci sta tudi kolegija v Olomucu leta 1581 in v Innsbrucku leta 1671 postala univerzi. Poleg univerz so nastajale vedno številnejše »male akademije«, to je gimnazije, ki so jim dodali filozofski in teološki kurz. Ti kolegiji so bili enako organizirani kakor univerze. Namen jim je bil, da bi sinovom revnejših staršev omogočili izobraževanje v domačem kraju. Slišati je bilo tudi ugovore proti preštevilnim akademijam, češ da znižujejo raven univerz in jim jemljejo ugled.

Študentje so imeli svojo posebno nošo; ogrnjeni so bili v nekakšen plašč, lase pa so imeli na kratko ostrižene. Po vzoru landsknehtov pa se je kmalu začelo širiti razkošje v obleki in frizuri. Jezuiti so se temu bolj ali manj uspešno upirali. Na jezuitske univerze so prodrli tudi nekateri srednjeveški nemški študentski običaji, npr. »depozicija«, ki so jo morali jezuiti obdržati, ker bi sicer njihove študente drugi akademiki zasramo-

vali. Prvotno je bil ta običaj preizkušnja poguma in potrpežljivosti novega študenta, praktično pa so uganjali z novincem vse močice surovosti. V začetku XVI. stoletja je bila depozicija skoraj oficialen akt in prav tako važna za študenta kakor imatrikulacija, ki je bila brez depozicije sploh nemogoča. V XVI. stoletju se pojavi tudi »penalizem«, enkratni akt depozicije se raztegne na celo prvo leto. Proti koncu tega stoletja so začeli ostreje nastopati zoper nesmiselne in škodljive običaje, zato se penalizem na jezuitskih univerzah ni uveljavil. V avstrijski provinci je bila depozicija po vizitaciji Montmorencyja odpravljena, pozneje pa z nekaterimi olajšavami na Dunaju, v Gradcu in drugod zopet prevzeta.

Tudi pri promocijah so bili v navadi nesmiselni običaji, ki so bili povezani z visokimi taksami in stroški za obleko, za razdelitev rokavic povabljenim gostom in za doktorsko kosilo, ki se ga je udeležilo večasih tudi po več sto povabljenec. Ostal je tudi običaj, da je moral bakalaver ali magister odgovoriti na določeno število nesmiselnih vprašanj. V Gradcu je l. 1678 izšla celo zbirka takih vprašanj. Ob promociji so izdali teze v bolj ali manj dragoceni opremi. V Gradcu so od leta 1662 uvedli običaj, da so posvetili učenci retorike novo promoviranemu magistru, učenci poezije pa bakalavru tiskano spomenico. Pred promocijo so bili nekateri izpiti, tako moralni izpit (examen morum) o domovini, starših, prejšnjih kaznih, vedenju itd. Samo svobodnjak ali osvobojenec je smel promovirati. Če je kandidat moralno ustrezal, je moral opraviti izpite iz učne snovi. Ti so trajali na filozofiji tričetrt ure. Po izpiti so kandidatom sporočili dobro novico (bona nova) in prebrali iz kataloga njihov uspeh. Promociji je nato nujno sledila še depozicija.

Splošni propad šolstva po tridesetletni vojni je zajel tudi jezuitske zavode. Zaradi vojne je disciplina med študenti zelo trpela. Številni so bili tepeži in poboji, kvartanje, praznoverje in druge kršitve statutov. Šolska vodstva so take prestopke kaznovala z zaporom ali denarno kaznijo, v hudih primerih pa celo z izključitvijo. Univerze in tudi študentje sami so ljubosumno čuvali avtonomnost univerzitetnega sodstva. Vmešavanje mestne policije in vojske pri aretaciji študentov so smatrali za kršitev akademskih privilegijev. Po tridesetletni vojni se je zelo povečal dotok študentov na gimnazije in univerze. Zlasti nekateri zavodi so bili prenapolnjeni. Povprečno število slušateljev v Gradcu je v drugi polovici XVII. stoletja do 1200, leta 1678 in 1697 pa celo do 1500. Predavalnice so bile tako napolnjene, da sluša-

telji niso mogli sedeti in so pisali stoje ali na kolenih. V Ljubljani je leta 1694 v kolegiju z višjimi fakultetami skupaj skoraj 700 študentov. Leta 1665 je bilo v Celovcu 629, leta 1694 pa 686 študentov. Za leto 1665 sta izpričana v Gorici 502 študenta. Razširile so se nekatere slabe navade, kakor potepanje in prosjačenje. Število dijakov so skušali znižati s strožjimi izpiti, pogoste pa so bile tudi izključitve, ki so prizadele zlasti revnejše dijake. Letni odmor je trajal na višjih študijah eden do dva meseca. Veljalo je načelo: čim višje študije, tem več odmora. Na univerzi ni bilo predavanj tudi okrog božičnih in velikonočnih praznikov. Poleg počitnic je bilo še dosti drugih prostih dni.

Ob koncu XVII. stoletja vlada na univerzah še vedno stari sholastični duh. Teološko-cerkveni interesi, odločilni v času reformacije in protireformacije, pa stopijo v XVII. stoletju po težkih verskih vojnah zaradi moderne filozofije in znanosti v ozadje. Pomembne spremembe se pa izvrše v političnem in socialnem življenju. Moderna država doseže v absolutni monarhiji Ludovika XIV. svoj višek. V Nemčiji se s politično razdrobljenostjo po tridesetletni vojni ustvarijo v novih rezidenčnih mestih središča duhovnega in političnega življenja. Veliki dosežki v znanosti in umetnosti so spremenili odnos do antike. Z omalovaževanjem gledajo racionalisti na Aristotela, univerze pa se ga še drže, zato prezirajo te zaostale ustanove, kjer disputirajo in govoričijo, realnih znanosti pa ne posredujejo. V Nemčiji nastanejo prve moderne univerze v Halleu leta 1694 in Göttingenu leta 1737. Te sprejmejo moderno filozofijo in znanost, ki se je doslej razvijala le privatno, in razglase princip svobode mišljenja in učenja. Doslej pa je vladalo na protestantskih kakor tudi katoliških univerzah načelo, da je profesor posredoval le sprejeto znanje.

Novi smeri, ki se porajajo v zahodni Evropi v XVII. stoletju, zadenejo na jezuitski duhovni sistem, ki je združeval humanistično obliko s sholastično vsebino. Ugled jezuitskega šolstva začne močno padati zaradi zavračanja novosti na religioznem in intelektualnem področju. Posledica tega je bila nazadovanje šolstva in nezaupanje do reda. Poskusi, reformirati jezuitsko šolstvo se začno že začetek XVIII. stoletja, toda tudi prva učna reforma na univerzi leta 1735 ni rodila nobenih sadov. Šele po končani nasledstveni vojni je Marija Terezija uvedla vrsto reform, ki so do konca XVIII. stoletja visoko šolo spremenile do temelja. Ne le druge nemške, temveč tudi avstrijske univerze se organizirajo po novih načelih:

a) moderna filozofija in znanost dobi pristop na vse fakultete;

b) princip svobode raziskovanja in znanosti prodre in se kljub nasprotovanju uveljavi kot osnovni zakon univerz;

c) zelo se je spremenila oblika akademskega pouka; na mesto stare »lectio«, to je razlage predpisanih tekstov, nastopi predavanje, to je sistematični znanstveni sestavek;

č) nemški jezik postane učni jezik z izjemo nekaterih filozofskih predavanj in katol. teologije, ki se še predavajo v latinščini.

d) klasični študij ne stremi več za neolatiškimi deli, ampak raziskuje antične pisce.

Reforma študija v Avstriji se je opravila najprej na medicinski fakulteti na Dunaju leta 1749 po predlogih Gerharda van Swieten. Reforma se leta 1752 raztegne še na druge fakultete. Voljeni univerzitetni rektorji in dekani fakultet se omejijo na upravo ekonomskih in pravnih poslov kolegija, v pedagoško-didaktičnem delovanju pa jih nadomeste direktorji, ki jih imenujejo. Najvišja prosvetna oblast postane študijska in knjižnoscenzurna dvorna komisija, ustanovljena leta 1760. Njen prvi predsednik je bil dunajski nadškof Migazzi, drugi pa Gerhard van Swieten. V posameznih deželah nastanejo študijske komisije, katerih člani so tudi direktorji fakultet.

Reforme temeljito spremenijo posamezne fakultete. Juridična fakulteta naj vzgaja nastajajoči uradniški državi njene uradnike, zato se uvajajo novi predmeti: državno in ljudsko pravo, deželno pravo, državna zgodovina in kriminalno pravo. Leta 1763 je dodana še stolica za policijsko in kameralno znanost, v današnjem smislu torej državnoznanstvo.

Na filozofski fakulteti reforma še upošteva prevlado jezuitskega reda in je njen namen sprva le štednja. Splošni predpisi o ureditvi humanističnih in filozofskih študij izidejo leta 1753. Filozofski kurz se skrajša na dve leti. V prvem letniku se predavajo: uvod v filozofijo, logika, metafizika in matematika, v drugem letniku pa prirodoslovje, fizika in etika (z moralno filozofijo, pravno filozofijo in politiko z nacionalno ekonomijo). Za kandidate teologije je študij matematike, prirodoslovja in fizike neobvezen. To leto je prineslo tudi pomemben prelom v dosedanjem latinskem značaju filozofske izobrazbe. Na dunajski univerzi se uvede elokvenca, to je gramatika in stilistika nemškega jezika, ki ga predava Slovenec Žiga Popovič (1705—1774). Na tako imenovanih »malih univerzah« (npr. v Ljubljani in Celovcu) se poostrijo zahteve za doseg akademskih stopenj (bakkalavreata).

Ukinitev jezuitskega reda leta 1773 je odprla pot novim reformam. Naslednje leto napravi komisija pod Martinijevim vplivom načrt za reformo filozofskega študija, ki ga je potrdila cesarica. Nov učni načrt zopet skrajša počitnice, matematično-fizikalni predmeti pa postanejo obvezni tudi za kandidate teologije. V prvem letniku predavajo logiko (s psihologijo), metafiziko, etiko (moralno in pravno filozofijo), elemente čiste matematike, aritmetiko, algebro, geometrijo in trigonometrijo; v drugem letniku pa fiziko in praktično matematiko. Zgodovina dobi mesto na juridični fakulteti; prirodoslovje, višja matematika, astronomija, estetika, klasična in nemška literatura in moderni jeziki so neobligatni predmeti. Akademski stopnji filozofske fakultete ostaneta le še dve, magister in doktor. Gimnazija s petimi razredi in akademija z dvema letnikoma sta sicer ločena zavoda, toda povezana med seboj, ker se snov navezuje in izpopolnjuje. Najmanjše so bile spremembe na teološki fakulteti.

Za vlade Jožefa II. delujeta prosvetljenca Jožef Sonnenfels in Gotfrid van Swieten. Poudarja se koristna in praktična stran znanosti, teoretična znanost pa se skuša odpraviti. Na univerzah se leta 1781 odpravijo zadnji ostanki srednjeveške imunitete, lastnega sodstva in upravljanja premoženja. Univerze v Gradcu, Olomucu in Innsbrucku se pretvorijo leta 1782 v liceje, na njih je filozofski študij skrajšan, namesto medicinske fakultete pa imajo samo nižji kirurški študij. Tudi manjše univerze, npr. v Ljubljani in Celovcu preosnujejo v liceje in se tudi tu uvede kirurški študij. Vse druge avstrijske visoke šole se postavijo v isto vrsto. Univerze si medsebojno priznajo doktorate.

Filozofska fakulteta dobi še tretji letnik. Leta 1786 je odpravljen naslov »magister artium« in tudi na filozofiji se zaključi študij z doktoratom, za kar je potrebno opraviti tri rigoroze. Od leta 1786 se poučuje v prvem letniku logika z empirično psihologijo in metafiziko, kozmologija, matematika, splošno prirodoslovje in klasiki filozofije; v drugem letniku fizika, matematika, splošna zgodovina, klasiki filozofske literature; v tretjem letniku pa metafizika, praktična filozofija, teorija umetnosti, splošna zgodovina in klasično leposlovje. Predavanja iz starinoslovja, numizmatike, diplomatike, tehnologije in praktične geometrije niso bila obvezna. Filozofski kurz je imel še vedno karakter predstopnje za druge fakultete, kljub tretjemu letniku in doktoratu. Učni načrti višjih fakultet se le malo spremenijo, skrajša pa se študijski čas na štiri leta. O samostojnem znanstvenem delu profesorjev v tem sistemu

ni govora, študentje pa so morali na hitro predelati maso snovi in so jo površno memorirali. Posebno poglavje pa predstavlja razvoj medicinske fakultete. Prosvetljenstvo je vek za razcvet medicine; na dunajski univerzi je tedaj delovalo večje število nadvse pomembnih raziskovavcev in utemeljiteljev nove medicinske znanosti.

Za Leopolda II. se uvede pomembna novost. Odpravijo se študijski direktorji in se s študijskimi konsesi in učiteljskimi skupščinami uveljavi v šolstvu neke vrste samouprava. Študijski pritisk je bil olajšan, kar omogoči tudi temeljitejše znanstveno delo. Za vlade Franca I. prevzame vodstvo študijske dvorne komisije Rottenham. Študijska zakonodaja se omejuje nekaj let le na disciplinske uredbe. Leta 1802 pa se spet uvedejo študijski direktorji in se odpravijo študijski konsesi.

II.

LJUBLJANA — Na popolni jezuitski gimnaziji začne l. 1628¹ predavati en profesor kontraverze in l. 1633 dva profesorja kazuistik (Herman Horst in Mihael Divinar).² Ta predavanja posluša l. 1634 poleg 30 zunanjih še 12 jezuitskih sholastikov; l. 1665 pa je slušatelj moralke 36.³ Ko pride leta 1651 profesor moralne teologije Franc Harrer in začne prefekt Ludvik Schönleben na ukaz provinciala leta 1655 poučevati dialektiko (logiko), je bil višji kurz teologije izgrajen.⁴ Za leto 1695 se navaja kot učno osebje: rektor kolegija Anton Gregorius, prefekt superiorum scholarum Fr. Pröller in prefekt humaniorum scholarum C. Haas.⁵ Torej se leta 1695 izrecno ločijo scholae superiores in humaniores.

Na prelomu stoletja so s prizadevanji, izpopolniti univerzo v Gradcu s pravno in medicinsko fakulteto, nedvomno v zvezi tudi podobna prizadevanja v Ljubljani. Zanimiv dokaz za to se nam je ohranil v semeniški knjižnici: osnutek proračuna za univerzo na treh lističih Janeza Gregorja Dolničarja.⁶ Dokler ni bila organizirana fakulteta, so si pomagali ne samo v Gradcu, temveč tudi drugod, z zasebnimi predavanji, ki jih je oblast priznala in podpirala. Podoben poskus je znan tudi iz Ljubljane, ko je leta 1710 odprl zasebna juridična predavanja (predaval je »Instituta«) vicedomov tajnik in fiskal Franc Kristof Bogataj (Wogathai).⁷ Ali so se ta predavanja kasneje nadaljevala, ni znano. V prizadevanjih, da bi izpopolnili filozofski študij, so mecenari prispevali večje zneske.⁸

Prvič v zgodovinskem razvoju so se v Ljubljani pokazali ugodni pogoji za organizacijo

popolne univerze na prelomu XVII. v XVIII. stoletje. Na tako možnost kažejo nekateri kulturni pojavi in prizadevanja določenega kroga znanstvenikov. Premagane so bile težke posledice tridesetletne vojne, politično razdrobljena, gospodarsko in kulturno omrtvela Nemčija ne vpliva več na naše dežele. Pokaže se vpliv bližnje Italije; pri nas zmaguje baročna smer v umetnosti in v življenju. Meščanska in plemiška plast je zaradi zvez z Italijo že tri leta po ustanovitvi rimske Arkadije presadila to ustanovo na naša tla kot Akademijo operosorum (1693). V njej se uveljavlja pesništvo, še bolj pa znanost. Najznamenitejši člani so bili Janez Krstnik Prešeren (1656—1704) iz Hraš pri Lescah, stolni prošt v Ljubljani, pobudnik in prvi predsednik Akademije; Janez Gregor Dolničar (Thalnitscher) (1655—1719) iz Ljubljane, mestni sindik; Ivan Štefan Florjančič (1663—1709), odvetnik deželnih stanov, sloveč jurist in numizmatik; Marko Grbec (1658—1718) iz Št. Vida pri Stični, deželni fizik in znanstvenik. Vsi navedeni so v latinščini pisali razna znanstvena dela in razprave. Od leta 1698 obstaja v Ljubljani Collegium juridicum Labacense. Člani kolegija so obhajali spomin zaščitnika juristov sv. Ivona še leta 1710. Ustanovnik kolegija je bil Janez Andrej Mu-

TENTAMEN PUBLICUM
EX
LINGUÆ HEBRÆÆ
RUDIMENTIS,
QUOD
IN CÆS. REGIA ACADEMIA LABACENSIS
EX PRELECTIONIBUS
JACOBI SORTSCHAN, Presbyteri Sæcularis,
SS. Theologiæ Doctoris, & Cæs. Regii Linguarum orientali-
um, & Hermeneutices Sæcrae Professoris publ. & ord.
SUBIBUNT
Reverendi, Eruditi, ac Fideles Domini
BARTHOLOMÆUS BASTIANTSCHITSCH,
Carn. Mofehnachenfis.
LUCAS GERIOL, Carn. Pillichgraz.
VALENTINUS TERBOSCHECK, Styr. Oberb.
MATTHÆUS WOLFF, Carn. Rathmonstorf.
CLERICI DIOECESEOS LABACENSIS, HISTORIÆ
ECCLESIASTICÆ, & LINGUARUM ORIENTA-
LIIUM AUDITORES.
ANNO M. DCC. LXXVII. Die JUNI.
LABACI,
TYTIS JOANNIS FRIDERICI EGER.

Naslovna stran tiskane teze za disputacijo o hebrejščini (ljubljanški tisk, 1777)

gerle, pomemben član pa je bil tudi I. Š. Florjančič. Operoz Janez Bertold Höffern je leta 1701 ustanovil *Academia philharmoniorum*, istega leta pa se omenja tudi risarsko društvo, *Academia incultorum*. Prava podružnica rimske Arkadije, *Academia Emonia* nastane leta 1709, pobudo zanjo pa je dal Aleš Sigmund Dolničar, sin Gregorja Dolničarja. Njen predsednik je postal kanonik Franc Gotfrid Billichgraz. Od leta 1678 ima Ljubljana zopet svojo tiskarno. Nenavadno živa kulturna dejavnost te generacije po Schönlebnu in Valvasorju spominja, v skromnejši meri seveda, na protestantsko generacijo pred dobrimi sto leti, ki pa je za razliko od te generacije jemala pobude iz severne nemške reformacije. Jezuiti so bili kot odločujoč kulturni faktor v avstrijskih deželah tem prizadevanjem nasprotni. Splošnemu razvoju in želji ugodijo le toliko, da razširijo filozofske in teološke študije, ki so slej ko prej še monopol reda. Od leta 1705 dalje uvajajo logiko in cerkveno pravo, nato fiziko in metafiziko, tako da konča leta 1707 prvi triletni kurz filozofije. Tega leta imajo jezuiti na zavodu 795 učencev, od tega 247 na višji šoli.⁹ Leta 1712 se omenjajo na kolegiju naslednji profesorji: rektor Andrej Mögerl; »*praefectus altiorum scholarum*« in profesor kanonskega prava C. Enders; »*praefectus inferiorum scholarum*« in profesor kazuistike W. Lewenberg; profesor kazuistike J. Kappus; profesor metafizike J. Teiss; profesor fizike F. Rain; profesor logike in matheze J. Leger. »*Auditores philosophiae*« se dele v »*auditores in primi*« ali »*secundi anni*« in v »*auditores matheseos*«.¹⁰

Rezultat in trajnejša pridobitev vseh teh prizadevanj sta torej triletna filozofska in izpopolnjena teološka fakulteta. Za vse te študije pa je značilen konservativizem, ki je načrtan v *Ratio atque institutio studiorum S. J.* in daje karakteristiko šolstva do razpusta reda.

Težnjam časa so jezuiti neradi popuščali in le počasi uvajali realije v svoje šole. Kljub temu so sredi XVIII. stoletja predavali trije pomembni profesorji za realije: Franc Ks. Wulfen (1728—1805), profesor logike, metafizike in matematike, je prvi v Ljubljani predaval o Newtonovi fiziki in sodeloval s Scopolijem pri raziskovanju rastlinstva; Gabriel Gruber (1740—1806), po rodu Dunajčan, profesor za geometrijo, fiziko in risanje; Jožef Maffei (1742—1807) iz Gorice, matematik in stavbenik. Vzgojili so slavnega slovenskega matematika, fizika in topničarja Jurija Vego (1754—1802). Gruber in Maffei pa sta zasebno poučevala nekaj časa tudi prosvetljenca Žigo Zoisa.

V navadi so bile javne disputacije iz posameznih znanosti po tiskanih tezah. Navajam dva njihova naslova:

1. *Tentamen publicum ex linguae hebraeae rudimentis, quod in Caes. Regia Academia Labacensi ex praelectionibus Jacobi Sortschan, Presbyteri Saecularis, SS. Theologiae Doctoris, & Caes. Regii Linguarum orientalium, & Hermeneutices Sacrae Professoris publ. & ord. subibunt. Reverendi, Eruditi, ac Perdocti Domini Bartholomaeus Bastianschitsch, Carn. Möschnachensis. Lucas Geriol, Carn. Pillichgraz. Valentinus Terboscheck, Styr. Oberb. Matthaeus Wolff, Carn. Rathmonstorf. Clerici dioeceseos labacensis, historiae ecclesiasticae, & linguarum orientalium auditores. Anno M. DCC. LXXVII. Die Junii.*

2. *Tentamen physicum ex astronomia physica quod in aula academica archiducalis Societatis Jesu collegii Labaci anno M. DCC. LXXIII. Ex praelectionibus R. P. Gregor. Schöttl e Soc. Jesu Phys. Prof. Publ. & Ord. subibunt. Perdoct. D. Joann. Bonnes, Carn. Tolmin. Perdoct. D. Ant. Prevodnig, Carn. Möschn. Perdoct. D. Thom. Sedey, Civ. Carn. Labac. Perdoct. D. Jos. Verwega, Austr. Vienn. Philosophiae in 2dum annum Auditores.*

Ob razpustu reda leta 1773 so bile v Ljubljani tele stolice višjega študija: rektor kolegija Kristijan Rieger, prefekt filozofskega študija Ignac Rasp, za logiko in metafiziko Bernard grof Hohenwart, za moralno teologijo Ignac Rosenberger, za cerkveno pravo Jožef Dollhopff, za mehaniko Gabriel Gruber, za fiziko in moralno filozofijo Jurij Schöttl, za matematiko in zgodovino Jožef Maffei, za poljedelstvo (*agraria ars*) Janez Giell.¹¹

Po ukinitvi reda prideta filozofska in teološka fakulteta pod neposredno državno upravo in se preosnujeta v smislu novih stremljenj. Vodstvo fakultet prevzame študijska komisija, sestojeca se iz dveh svetnikov deželnega glavarstva in direktorja teoloških študij, eksjezuiti pa še deloma ostanejo kot nepogrešljive učne moči. Študijsko komisijo leta 1779 sestavljajo: Alojz Adolf grof Auersperg, svetnik; Franc Jožef grof Wurmbrand, svetnik; Jožef Jurij Lenaz, direktor teološke fakultete in Jožef Hübner. Gimnazijska in študijska komisija sta bili leta 1781 združeni.

Učno osebje obeh fakultet leta 1779:

Teološka fakulteta: direktor Jožef Jurij Lenaz, profesor dogmatike; Franc Ziegler, profesor moralne teologije, patristike in pastoralike; Franc Pogačnik, profesor kanonskega prava in cerkvene zgodovine; Jakob Sorčan, profesor orientalskih jezikov in hermenevtike.

Filozofska fakulteta: direktor Jožef Jurij Lenaz; Anton Ambschel, profesor fizike; Anton Tschokel, profesor logike (leta 1780

pa Andrej Novak); Martin Jell, profesor matematike.¹²

Vlada je priključila leta 1782 filozofskemu študiju medikokirurški učni zavod, ki pa leta 1785 ni bil razpuščen kakor filozofska fakulteta. Učni jezik je bil prvotno latinski, od leta 1784 pa nemški. V šolo so lahko stopili tisti, ki so služili tri leta pri kakem ranocelniku za vajuca. Tečaj je trajal prvotno dve leti, ko pa so leta 1784 dovolili vstop tudi absolventom normalke, je trajal tečaj tri leta. Gojenci so morali opraviti semestralne in letne izpite, po drugem letniku pa izpit pred komisijo. Učni načrt je vseboval pouk botanike, nekaj kemije in pouk o notranjih boleznih, kar je poučeval doktor medicine; drug profesor pa je poučeval anatomijo, ranarstvo in porodništvo; ta je dobil leta 1786 asistenta, ki je poučeval anatomijo. Od leta 1794 poučuje še tretji profesor živinozdravništvo. Večjo razširitev učnega načrta so dobile kirurške šole leta 1810. V Ljubljani je bila vpeljana ta študijska reforma seveda šele po avstrijski restavraciji. Profesorji so bili prvotno doktorji medicine ali magistri kirurgije, ki so imeli dober sloves, kasneje pa so morali kandidati za profesuro predložiti še po tri znanstvene razprave. Vodstvo zavoda je bilo poverjeno ravnatelju, ki je bil običajno protomedik province. V prvi dobi sta poučevala na ljubljanski šoli dva svetovno znana profesorja Baltazar Hacquet in Vinko Kern ter porodničar Anton Makovic, ki je za nas odličen kulturni pionir.¹³

Jožef II. je leta 1783 ukinil bogoslovne študije v posameznih škofijah. Za svetni in redovni duhovniški naraščaj so bila osnovana generalna semenišča na Dunaju, v Innsbrucku in Gradcu; študij je bil urejen kakor na univerzi. Teološka fakulteta v Ljubljani je bila razpuščena, profesorji Lenaz, Ziegler, Pogačnik in Sorčan pa so bili premeščeni v Innsbruck.¹⁴

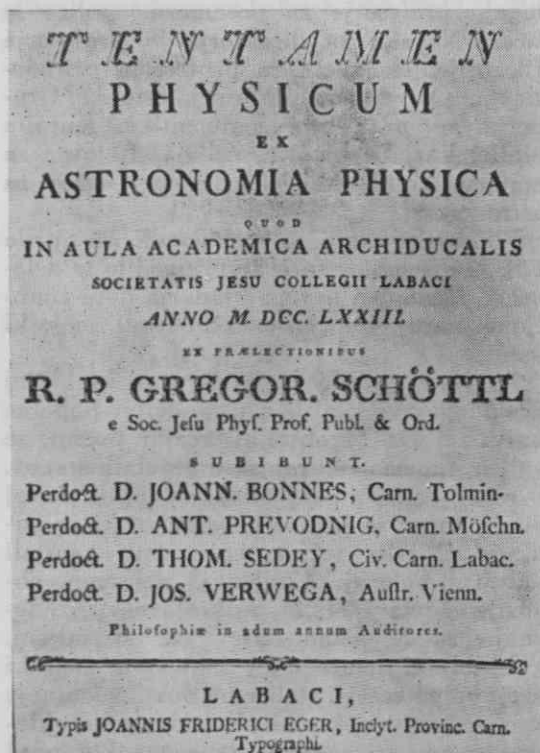
Z dvornim dekretom 20. oktobra 1785 je bila filozofska fakulteta ukinjena z motivacijo, da ne ustreza zahtevanim osnovnim principom. Neposredni povod za ukinitve pa je bila afera profesorja logike Andreja Novaka. V svojih predavanjih je izražal svobodomiselnost svoje dobe, o čemer je direktor filozofskega študija, bivši jezuit Ambschel poročal vladi. Gubernij je Novaka suspendiral, dvorna študijska komisija pa je odstranila Ambschla in nastavila Novaka na dunajskem Terezijanišču ter fakulteto razpustila.¹⁵

Po sto letih je ostala Ljubljana zdaj brez višjih šol. Škof Karel Herberstein je v skrbi, da ne bi ostala škofija brez duhovniškega naraščaja, vložil 7. aprila 1787 pritožbo na

notranjeavstrijski gubernij v Gradcu; kranjski deželni stanovi pa so v dveh vlogah, 27. maja 1786 in 20. aprila 1787, prosili cesarja ne samo, da se spet uvede filozofski študij po starem sistemu, temveč da se organizira po zgledu preosnovane dunajske univerze nova podobna ustanova. Stanovska spomenica je zaradi svoje motivacije in logične ostrine kulturnozgodovinsko zanimiva in karakteristična za stremljenja tega razdobja. Stanovi takole utemeljujejo potrebo po visoki šoli v Ljubljani:

1. vzpostavitev filozofskega študija popolnoma ustreza načelom vladarja, ker je vzgoja razuma osnova človeške sreče, iz katere izhaja čistost vere, dobre nravi, poznanje moralnih in fizičnih pojavov, vodstvo javnih opravil, ubogljivost najvišjim ukazom; torej vsi interesi države in religije. Tako umsko izobrazbo pa daje samo filozofski študij;

2. namen vladajočega šolskega sistema je ne samo razširiti prosvetljenstvo v vseh deželah, temveč tudi odpraviti povsod škodljive predsodke. Lega pokrajine najbolj ustreza namenu, čim uspešneje razširiti te ideje. Dunajske univerze ne more vsakdo posečati, najbližji liceji pa so v Gradcu, Cellovcu, Zagrebu in Padovi. Ljubljana ima s tega stališča najugodnejše pogoje za ustanovitev filozofske šole ne le za Kranjsko, tem-

Naslovna stran tiskane teze za disputacijo o astronomski fiziki (ljubljski tisk, 1775)

več tudi za sosednje dežele: Hrvaško, Furlanijo, Dalmacijo, avstrijsko obalo in beneško kopnino (terra ferma);

3. v pošte v pride tudi gojitev deželnega jezika. Ker pridejo v tujini študirajoči Slovenci v nevarnost, da pozabijo svoj materni jezik, jih je zato težko uporabiti v domovini kot učitelje, duhovnike in civilne uradnike;

4. živosrebrni rudnik Idrija, fužine, tovarne v Ljubljani, Trstu, Gorici in Reki, trgovina preko Trsta in do Beograda tudi zahtevajo svojo višjo šolo;

5. kirurško-anatomska šola potrebuje kot svojo predstopnjo filozofski študij;

6. ustanovitev takega zavoda je tudi v interesu kmetijske družbe;

7. za organizacijo takega študija ima Kranjska nekatere posebne prednosti, kakor biblioteke, zbirke (numizmatične, Hacquetova zbirka naturalij), vse potrebne instrumente za mehaniko, kemijo in ladjedelništvo. Zagotovljena so finančna sredstva iz dotacij, sredstva za znanstvena potovanja učiteljev o počitnicah, obstaja še kapital 22.110 fl iz leta 1704 nekaterih deželanov, namenjen za ureditev univerze, z letnimi obrestmi 884 fl 24 kr. Stanovi so ponudili prazni frančiškanski samostan za normalko, gimnazijo in filozofijo in so ga pripravljene urediti do jeseni leta 1787. Pripravljene so tudi prostore za zvezdarno. Gredo pa še dalje in celo predlagajo profesorje za posamezne stolice in sicer: Novaka za direktorja in profesorja filozofije, Hacqueta za profesorja prirodoslovja, Knaverja za profesorja estetike, Gruberja za profesorja matematike, Kuralta bibliotekarja v Lwowu, Zella iz Celovca za matematiko in Michelazzija iz Gorice za astronomijo.¹⁶

Filozofski študij so spet uvedli 24. aprila 1788. Želji stanov se je torej ugodilo le deloma. Z nastopom novega vladarja dobi Ljubljana nazaj 10. junija 1791 tudi teološki študij.

Za vlade Jožefa II. se torej v Ljubljani drugič pojavijo misli o ustanovitvi popolne univerze. Da so obstajali realni pogoji, se vidi iz spomenice kranjskih deželnih stanov. Prosvetlensko gibanje doseže v tej dobi svoj višek, zopet se pojavi generacija, ki jo odlikuje aktivna težnja, spremeniti zaostali kulturni položaj. Akademija delavnih, obnovljena leta 1781, in jezikoslovna prizadevanja so le delno odsev teh stremeljenj. V Ljubljani deluje v tej dobi vrsta mož, ki so sposobni zasesti stolice na novi, moderneje organizirani visoki šoli. Vendar je karakteristika teh prizadevanj drugačna kot pred osemdesetimi leti, ko se še ni pojavil narodnostni in jezikovni moment. Nova generacija

pa stremi hkrati s sprejemanjem prosvetlenskih idej tudi za spremembo jezikovno-kulturne prakse. Zato začno prosvetljenci z dejavnostjo na slovenskem jezikovnem področju. Zaradi slovenskega kulturnega zamudništva pa je bilo treba začeti z delom pri temeljih. Tudi stremeljenja vladarjev niso šla v smeri razširjanja visokega šolstva. Že Marija Terezija je proti preštevilnim gimnazijam v nekaterih deželah, ostreje pa se pokaže to za Jožefa II., ki osredotoči bogoslovni študij, preosnuje celo univerzi v Gradcu in Innsbrucku v navadne liceje, skrajša študijsko dobo in sploh gleda na šolstvo le z vidika neposrednih praktičnih koristi.

Za vlade Leopolda II. in Franca I. se šolstvo nadalje reorganizira, spremembe pa so bolj upravno-organizacijskega značaja. Z dvornim dekretom 20. aprila 1792 na kranjsko deželno glavarstvo, je ustanovljen na liceju študijski konses, ki začne delovati 16. julija 1792. Študijski konses iz leta 1792 je sestavljen takole: rektor Franc Pogačnik, profesor cerkvene zgodovine; asesorji: s teološke fakultete Martin Koben, profesor orientalskih jezikov; s filozofsko-kirurške fakultete Apfalterer, eksjezuit, bivši učitelj matematike; z gimnazije Florijan Tanhauser, prefekt; iz normalke Anton Mulič, direktor; iz biblioteke Franc Wilde, bibliotekar in profesor filozofije.¹⁷

Vrstni red predsednikov kranjskega študijskega konsesa in obenem rektorjev ljubljanskega liceja: Tomaž Franc Pogačnik, 1792, Franc Wilde, 1792, Jožef Hänle, profesor moralne teologije, 1793, Jurij Grossauer, profesor cerkvenega prava, 1794—1796, Jožef Hänle, 1797, Peter Ferdinand Terler, profesor hermenevtike in novega testameta, 1798, Janez Friderik Kastelic, svetnik deželnega glavarstva in kameralni prokurator, 1799—1801, Jožef Walland, profesor moralne in pastoralne teologije, 1802.¹⁸

Člani učiteljske skupščine leta 1792 so: s teološke fakultete: Janez Tretter, profesor dogmatike, Jožef Hänle, profesor moralne teologije, Kajetan Graf, profesor pastoralne teologije, Peter Terler, profesor hermenevtike in novega testameta; s filozofsko-kirurške fakultete: Anton Gruber, eksjezuit, profesor matematike, Jernej Schaller, eksjezuit, profesor fizike, Jakob Kachelmayer, profesor kirurgije in babištva, (stolica za živinozdravstvo je vakantna), Franc Wilde, bibliotekar in profesor filozofije, Anton Makovic, izredni profesor babištva in slovenskega jezika.¹⁹

Dvorni dekret z dne 29. aprila 1802 imenuje zopet direktorje, nov dekret z dne 22. oktobra 1802 pa ukine študijske konsese. Za

direktorja teološke fakultete je imenovan Jožef Walland, za direktorja kirurško-medicinske fakultete Anton Jelovšek, protomedik, in za direktorja filozofske fakultete Franc Wilde.²⁰

Nekatere oblike višjih šol so bile na slovenskem ozemlju tudi v Celovcu, Gorici in Trstu. Podobno kakor v Ljubljani pa so se višje šole sistematično gradile le v Celovcu.

CELOVEC — Jezuitska gimnazija je popolna leta 1611, leta 1617 pa prideta profesorja za moralno teologijo in dialektiko.²¹ Leta 1652 omogoči ustanova kanclerja Leonharda Schererja v znesku 50.000 fl (za 1 profesorja cerkvenega prava, 2 profesorja moralke in 5 profesorjev filozofije) organizacijo popolnega filozofskega in teološkega kurza. Predavanja se začnejo naslednje leto. Od leta 1655 se predavata tudi etika in matematika, ter pride še nov profesor filozofije, zato je naslednje leto popolni kurz filozofije s 24 študenti prvič končan. Isto leto je prva javna disputacija iz cerkvenega prava po tiskanih tezah. Koroški deželni stanovi dovolijo leta 1678 letno vsoto za tisk in opremo tez devetih najboljših disputantov. Leta 1665 je na moralki 25, metafiziki 35, fiziki 39 in logiki 69 študentov.²² Leta 1765 štejejo višje šole 102 študenta. Ob ukinitvi reda so na filozofski in teološki fakulteti predavali: 1 profesor cerkveno pravo, 2 profesorja moralno teologijo, 2 filozofijo, 1 etiko in 1 matematiko z mehaniko.²³

Celovške višje šole so v naslednjih letih doživljale iste reforme, kakor drugi podobni zavodi v Avstriji. Leta 1782 je dobil Celovec mediko-kirurški študij, podobno organiziran kot v Ljubljani, bogoslovna fakulteta pa je bila naslednje leto razpuščena.

Skromni so podatki za razvoj višjega šolstva na Goriškem in v Trstu.

GORICA — Predavanja iz moralke se začno leta 1639, iz logike pa 1650.²⁴ Sredi XVII. stoletja je imela Gorica torej le dveletni kurz filozofije; predavala sta 2 profesorja moralke in 1 filozofijo. Od leta 1697 sta za filozofijo 2 profesorja,²⁵ leta 1700 se začne poučevati tudi fizika, leta 1760 pa še matematika. Leta 1665 je poslušalo moralke 38, filozofijo 25 in dialektiko 27 študentov. Leta 1768 je 161 študentov na višjih študijah.²⁶ Po ukinitvi reda so gimnazijo prevzeli pijaristi.²⁷

TRST — Kvantitativno se šolstvo v Trstu ni moglo prav razviti. Število učencev nikdar ne preseže stotice. Ko se leta 1706 na jezuitski gimnaziji uvede logika in leta 1718 na

željo meščanstva tudi fizika, dobi mesto s tem popoln filozofski kurz. Od leta 1754 se predava po ukazu cesarice navtika in leta 1768 se uvede v vseh razredih aritmetika.²⁸ Teološkega kurza Trst ni imel, le leta 1647 se na željo škofa predava moralke za kler tržaške škofije.²⁹ Po razpustu reda učijo na gimnaziji posvetni učitelji, leta 1792 pa prevzamejo šolo frančiškani.³⁰

OPOMBE

Literatura: Janko Polec, Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo. (Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani od leta 1929.) Ljubljana 1929. — Bernhard Duhr, Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. I-IV. Freiburg im Breisgau (idr.) 1907—1928. — Fridrich Paulsen, Das deutsche Bildungswesen in seiner geschichtlichen Entwicklung. (Aus Natur und Geisteswelt, 100) Leipzig 1912. — Adolf Ficker, Geschichte, Organisation und Statistik des österr. Unterrichtswesens. (Bericht über österreichisches Unterrichtswesen.) Wien 1875. — K. A. Schmid, Enzyklopädie des gesamten Erziehungs- und Unterrichtswesens. V. Gotha 1866. — Gustav Strakosch-Grassmann, Bibliographie zur Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens. II. Wien 1902. — Wilhelm Böhm, Die Wiener Universität. Wien 1952. — Johann Nečásek, Geschichte des Laibacher Gymnasiums. (Programm und Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Laibach 1860, 1861.) — Mat-

Naslovna stran tiskane teze za disputacijo z navedbo govornikov (Ljubljanski tisk, 1772)

thäus Klimesch, Zur Geschichte des Laibacher Gymnasiums, (Jahresbericht des k. k. Staats-Obergymnasiums zu Laibach 1896.) — Norbert Lebinger, Die Reformation und Gegenreformation in Klagenfurt. (Programm des Staats-Obergymnasiums zu Klagenfurt, 1867, 1868.) — Ivan Pintar, Mediko-kirurški učni zavod v Ljubljani, njegov nastanek, razmah in konec. Ljubljana 1939. — Viktor Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718. IMDK XI, 1901. — Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda. Celje 1912—1916. — Simon Rutar, Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. (Slovenska zemlja, 2.) Ljubljana 1896.

Opombe: 1. Polec, Lj. višje šolstvo, 5. — 2. Nečasek, G. d. Laibacher Gymn., Programm 1860, 6. — 3. Duhr, G. d. Jesuiten III, 206. — 4. Nečasek, G. d. Laibacher Gymn., Programm 1860, 6. — 5. prav tam. — 6. Polec, Lj. višje šolstvo, 10. — 7. Steska, Dolničarjeva lj. kronika, 163. — 8. Polec, Lj. višje šolstvo, 9. — 9. Duhr,

G. d. Jesuiten IV/1, 395. — 10. Nečasek, G. d. Laibacher Gymn., Programm 1860, 6. — 11. Nečasek, G. d. Laibacher Gymn., Programm 1860, 12. — 12. Nečasek, G. d. Laibacher Gymn., Programm 1861, 4. — 13. Pintar, Mediko-kirurški zavod, 9 sl. — 14. Polec, Lj. višje šolstvo, 15. — 15. Polec, Lj. višje šolstvo, 16. — 16. Nečasek, G. d. Laibacher Gymn., Programm 1861, 6-8. — 17. Nečasek, G. d. Laibacher Gymn., Programm 1861, 12. — 18. Klimesch, G. d. Laibacher Gymn., Jahresbericht 1896, 20. — 19. Nečasek, G. d. Laibacher Gymn. Programm 1861, 12. — 20. Klimesch, G. d. Laibacher Gymn., Jahresbericht 1896, 23. — 21. Duhr, G. d. Jesuiten II/1, 341. — 22. Duhr, G. d. Jesuiten III, 205. — 23. Duhr, G. d. Jesuiten IV/1, 396. — 24. Duhr, G. d. Jesuiten II/1, 348. — 25. Duhr, G. d. Jesuiten III, 207. — 26. Duhr, G. d. Jesuiten IV/1, 399. — 27. Gruden, Zg. slov. naroda, 970. — 28. Duhr, G. d. Jesuiten IV/1, 397, 398. — 29. Duhr, G. d. Jesuiten II/1, 350. — 30. Rutar, Samosvoje mesto Trst, 129.

ROGAŠKA SLATINA IN ZRINJSKI*

ADOLF REZEK (ZAGREB)

Pojavi naselij-zdravilišč pri izvirih mrzlih rudninskih voda so časovno vsekakor mlajši kot pojavi pri izvirih naravnih toplih voda, da si je človek poznal in lahko razlikoval tudi mrzlo rudninsko vodo od navadne vode pogosto po njenem okusu, plinasti sestavini, po bolj nemirnem iztekanju vode in podobno.^{1,2} Z drugimi besedami, naravne mrzle rudninske vode je sprejela medicina veliko pozneje, sprejemala pa jih je šele, ko je spoznala njihov zdravilni učinek na resnično prav različne načine.

V omenjenem pogledu je posebno zanimiv nastanek naselja-zdravilišča ob izviru mrzle rudninske vode današnje Rogaške Slatine ravno zaradi tega, ker je imel svoj začetek v zdravljenju enega izmed znamenitih hrvaških banov, grofov Zrinjskih. Da je zares bilo tako, je zgodovinsko dejstvo (ne pa legenda, kakor bi nekateri želeli), o katerem ni potrebno več posebej razpravljati, kakor bomo takoj spoznali. Vendar se v dveh do nedavno edino znanih in dosedaj uporabljenih zgodovinskih virih (to je v dveh medicinskih delih), v katerih se je ohranilo sporočilo o tem

* Izvirnik rokopisa pričujoče razprave je napisan v hrvaščini in je bil konec leta 1960 predložen Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani. Po oceni je bilo opozorjeno na razpravo uredništvo »Kronike«, ki jo je sprejelo v objavo in to, po sporazumu z avtorjem, v nekoliko skrajšani obliki ter v slovenskem prevodu (prevedel dr. Ljubo D. Jurkovič).

znamenitem dogodku, izrecno ne govori ne o imenu Zrinjskega (o banih Petru oziroma Nikoli), niti o letu, ko se je to dogodilo. V obeh virih so misli v tekstih neizražene in meglene ter se vlečejo take tudi skozi literaturo vse do naših dni. Čeprav je literatura o Rogaški Slatini izredno obsežna,^{3,4,5} sta nam vendarle znana le dva poskusa, da se vsaj kolikor toliko razjasni nejasnost okrog imena Zrinjskega in okoli letnice dogodka. Prvi je izvirno pisal o tem zdravnik dr. E. H. Frölich v svojih monografijah o Rogaški Slatini pred več kot stodvajset leti kot edini med bivšimi avstrijskimi pisci. Kakor bomo kmalu videli, se je, ne da bi navedel razloge, nagibal k mišljenju, da je to bil hrvaški ban grof Nikola Zrinjski. Polnih sto let pozneje pa je — leta 1936 — načel ta vprašanja, posebno o letnici dogodka, prof. F. Kidrič (s pomočjo prof. F. Šišića), je pa obdelavo opustil s pripombo, da se ta vprašanja po tekstih do tedaj znanih virov ne morejo rešiti. In tako je ostalo oboje še naprej nepojasneno.

Ker sem se pobilže zanimal za življenje in delo starih slatinskih zdravnikov, sem opazil razlike v tekstih posameznih izdaj omenjene monografije dr. Frölicha. Iskanje razlogov, zaradi katerih je ta raziskovavec slatinske zgodovine napisal o Zrinjskem neprimerno več in drugače od vseh drugih svojih sonarodnjakov in piscev, in to nenadoma in ravno